

YENİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI

Modern Turkish Literature Researches

Temmuz-Aralık 2017/9:18 (01-16)

YAZINSAL METİNLERDE DEĞERLERİN YAZINBİLİMİ

Kubilay AKTULUM¹

ORCID: 0000-0001-9929-937X

ÖZ

Bir anlatıda, anlatıcının aktardığı bir öykünün gerisinde ağırlıklı olarak iyi ve kötü, haklı ve haksız, adaletli ve adaletsiz, yaşam ve ölüm vb. karşıtlıklar çevresinde odaklanan bir anlayış, bir dünya görüşü gizlidir. Bir anlatıda anlatıcı yanında kişiler söz konusu şu ya da bu değeri temsil ederler. Öyleyse bir anlatıda söz konusu olan, değerler dünyasına ilişkin görüşler toplamıdır. Vincent Jouve'un *Poétique des Valeurs* (Değerlerin Yazınbilimi) adlı kitabında yazınsal bir metnin kendi değerlerini hangi yöntemler üzerinden oluşturduğunun bir tiplemesi yapılmaktadır. Değerlerin metinleştirilmesi sürecini incelerken yazınsal göstergebilimin olduğu kadar alımlama kuramlarının verilerinden yararlanan V. Jouve, daha çok André Malraux'un *İnsanlık Durumu* adlı romanından yola çıkarak yazınsal bir metinde bir değer ya da ideoloji sorgulamasının nasıl yapılabileceği konusunda bir model önermektedir. Bu yazıda V. Jouve'un söz konusu yapıtında bir değer sorgulaması yapılırken önerdiği okuma modelinin alt başlıklarının kaba bir özetini yapmaktayız. Burada önerilen tanımlamalara karşı gelen kimi örnekleri en belirgin yanlarıyla yinelemekle yetiniyoruz. Didaktik bir tutumla, amacımız, bir değer çözümlemesinde göz önünde bulundurulması gereken temel ipuçlarının neler olduklarını anımsatmaktan öte bir şey değildir.

Anahtar Kelimeler: Değer, ideoloji, Vincent Jouve, Değerlerin Yazınbilimi, göstergebilim.

POETICS OF VALUES IN LITERARY TEXTS

ABSTRACT

In a narrative, there is a hidden world view that usually focuses on good and bad, rightful and wrongful, fair and unfair, life and dead etc. in a narrator's story. People other than the narrator represent either this or that value in a narrative. Therefore, a narrative is the world of values. Vincent Jouve's book entitled *Poétique des Valeurs* (The Poetic of Values) represents the typing

¹ Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü.
eposta: aktulum@hacettepe.edu.tr



of methods that a literary text creates and builds its values. V. Jouve, who benefits from literary semiotics as much as reception theory in analysing of transforming values into a literary text. V. Jouve grounds his work on André Malraux's novel entitled *Man's Estate* and proposes a model that explains how a value or ideology can be questioned in a literary text. In this article, we provide a summary of subheadings that V. Jouve proposes in his model to question values in his work. We just repeat the most known aspects of examples that respond to definitions given here. Our objective has a didactic approach and aims no more than to remind basic hints that one should consider in value analysis.

Keywords: Value, ideology, Vincent Jouve, *Poétique des Valeurs*, semiotics.

Adlandırmanın aykırılığını gidermek için Vincent Jouve, *Poétique des Valeurs* (Değerlerin Yazınbilimi) adlı kitabında önce bir ayrıma dikkat çeker: “Yazınbilim (poetika)”, yapısalcı yaklaşımın öne sürdüğü varsayımlara uygun olarak bir metnin içsel bir çözümlemesini yapmayı önerir; “değerler”, daha çok toplumbilimin alanına ilişkin olduğundan, dolayısıyla metin dışı verileri dikkate almayı gerektirdiğinden iki terimin (yazınbilim ve değer) yan yanılığı bir çelişki yaratmaktadır. V. Jouve, bu çelişkinin ancak yazın ve değer arasındaki ilişkileri ele alma biçimine göre çözülebileceğinden söz eder. Ona göre, değer ve yazınsal kurumlar arasındaki ilişkileri ele almakla değer ve metinsellik arasındaki ilişkileri ele almak aynı şey değildir. Birinci seçenekte yazının (edebiyatın) toplumsal değerler, dolayısıyla okurların mantaliteleri üzerindeki etkileri ya da tersine toplumsal değerlerin yazın üzerindeki etkileri açısından sorgulama yapılır. Yazınsal bir yapının toplumsal değeri, bir başka anlatımla yazınsal bir yapının gerçeklik (kişiler, düşünme biçimleri, mantaliteler vb.) üzerindeki etkilerine yönelik sorgulamalar değişik kuramcılarca (Platon, Jauss, Barthes, Derrida, Sartre vd.) yapılmıştır. Pierre Bourdieu ise yazınsal bir yapının toplumsal olgular üzerindeki etkilerini, toplumsal olguların yazınsal bir değeri nasıl ürettiği üzerinde durur. Oysa ikinci seçenekte, yani değer ve metinsellik arasındaki ilişkiler bir yapıt içerinden yola çıkılarak irdelenir. Oluşumsal bir tutumla, bir metindeki değerlerin kökenleri sorgulanabileceği gibi göstergebilimsel bir tutumla bir metnin hangi yöntemlere göre değerleri temsil ettiği sorgulanır. Bu son iki seçenekte oluşumsal sorgulama bir metin toplumbilimi bağlamında gündeme gelir. Bir yapıtta dolaylı ya da doğrudan gündeme gelen değerler, yazının bağlamını anlamaya olanak sağlar. Bu nedenle sürekli olarak metin ve metin dışı arasında ilişkiler kurulur. Claude Duchet metinde “kapalılık, önvarsayım, söylenmemiş-olan ya da düşünülmemiş olan” üzerinde durur (Duchet 1979: 4). Pierre V. Zima ise bir metnin farklı toplumsal dilleri nasıl taşıdığı ve aralarında karşılaştıkları olgular üzerinde durur (Zima 1978). Göstergebilimsel yaklaşım, bir yapıtta gündeme gelen ideoloji ile toplumsal bağlam arasında durmaktan çok önce metnin değerleri nasıl yapılandırdığı ve aşamalandırdığı konusunu ele alır. Metinlerdeki toplumsal boyut sorgulanırken ya metinden ya da bilinen toplumsal bir gerçeklikten yola çıkılır.

Vincent Jouve, birbirlerini tamamlayan bu yaklaşımların tümü yerine göstergebilimsel bir yaklaşım benimser. “Değerlerin metinselleştirilmesi” başlığı altında Susan Suleiman’dan (1983)

başka Algirdas Julien Greimas'ın (1966) ve Philippe Hamon'un (1984) kuramsal tanımlamalarına yaslanır. Sözceleme ve okuma kuramları (Jauss, 1978) yararlandığı diğer yan alanlardır. Kurgusal bir metinde “değer etkisi” yaratan şey okur ve metin arasındaki etkileşimde gündeme gelen ideolojik boyuttur. Her metin belli bir bakış açısı dayatır; okur ise metindeki yargıları saptayarak derin anlama ulaşır. Buna göre her sözcenin gerisinde bir maksat gizlidir; kabul edilebilirliğinin koşulu budur. Bir metnin değeri toplum adına söyleyecek bir şeyi olmasına bağlıdır. Okurun metinden çıkaracağı bir ders olmalıdır. Okur yalnızca bir öykünün peşinden gitmez, aynı zamanda “metnin gerisindeki düşünceler ve değerler dizgesinin” (Jouve 2001: 10) arayışındadır; yeniden yorumlama aşaması bu arayışa bağlıdır. V. Jouve, bir yapıtta okurun karşısına çıkan değerler dizgesini ele alarak konusunu sınırlar. C. Duchet'nin söylediği gibi, “metnin toplumsal bilinçaltı” (Jouve 2001: 11) olduğu varsayımından yola çıkar. Bir ideoloji ya da Ph. Hamon'un yaptığı gibi, tümüyle bir *metin ve ideoloji* sorgulamasına kalkışmaz; metne örtük bir biçimde karıştırılan ideoloji sorgulaması yapmaz. Daha çok bir metinde “açıkça” kendini gösteren değerleri belirler. Gönderge metni ağırlıklı olarak André Malraux'nun *İnsanlık Durumu* adlı romanıdır. Buna karşın V. Jouve, kimi başka yapıtları gönderge yapıt olarak kullanmaktan geri durmaz. Romanın özetini öykünün tarihsel ve siyasal bağlamını anımsatarak yapar. Romanın başlığı (*İnsanlık Durumu*) en başından bir değer sorunsalına bağlanır. Pascal'e ve onun *Düşünceler*'ine gönderme yapan başlık aslında evrensel bir sorunsala, insanın koşuluna, trajik sonuna, yaşamının geçiciliğine gönderme yapar. İnsanın yazgısına karşı çıkışı, eylemlerine kendince anlam vermesi, yalnızlıktan kurtulup dayanışma, kardeşlik duygularını yüceltmesi gibi izlekler ile salt ideolojik bir sorgulamanın ötesinde felsefi bir tartışma başlatır. Öyleyse romanda gündeme getirilen değerlerin çözümlemesi siyasal bir görünümün ötesine geçer.

V. Jouve, “Değerler ve Metinsellik” alt-başlığı altında metin dışı değerlerin oluşumunu inceleyip tiplemesini yaparken metinde gündeme gelen değerlerin (örneğin iyi ve kötü) kapalı bir dizge oluşturmadıklarını, değerlerin metin dışı ve metinden bağımsız olarak var oldukları varsayımını öne çıkarır. Bir metindeki değerler metin dışındaki değerlerle kapalı ilişkiler kurar. Bir sözceleme öznesinin kendine özgü dünya görüşü, içerisinde yer aldığı kültürel ve ideolojik bağlama göre açıklanır. Öyleyse önce metin dışı değerlerin doğası ve kaynakları açıklanmalıdır. Kimilerine göre kimi değerler kültürel bir bağlama gönderme yapar, yani belli bir grup için anlamı vardır. Kimi değerler tarih ve toplumbilimle ilişkilendirilerek açıklanır, kimileri ise daha genel bir gerçekliğe gönderme yaparlar. Bir kişinin değeri yanında değersizliği kimi adlandırmalarla bildirilebilir. Bir kişinin şişmanlığı ya da hayvanla karşılaştırılması değersizlik olarak görülebilir. Sinestezik boyut, değerlendirmenin uçlarından biri sayılır. A.J. Greimas'ın “esenlikli” ya da “esenliksiz” olarak kategorize ettiği bu uç ile kişi belli bir ortamda çekici ya da itici olabilmektedir. Kültürel ya da antropolojik kökenli metin dışı değerlerle bir kişi ya da olayın niteliği ortaya konulur. *İnsanlık Durumu*'nda Vologuine'in “Bir erkekten çok olgun bir kadın gibi yağlıydı” biçiminde betimlenmesiyle kültürel bir değerlendirme yapılır. Vologuine'in özellikleri kadın ve yağlı

(şişman)’a indirgenir; kişi böyle bir betimlemeyle değersizleştirilir; bu özellikler tüm bağlamlarda aynı yananlama sahip değildir.

Buna göre “değerlerin metinsel bakımdan yapılanması” başlığı altında V. Jouve’a göre, bir metinde değerler iki biçimde karşımıza çıkar. Ya var olan önceki değerler metin içerisinde yinelenir; bu durumda metin dışı toplumsal uzlaşmayı dikkate almak gerekir. Ya da metnin kendi içinde anlatıcı-yazar kendince özgün ve sorun yaratan değerler üretir.

Bir metnin önceden var olan değerlere nasıl gönderme yaptığı konusunda V. Jouve’un sıklıkla yararlandığı yapıt Ph. Hamon’un *Texte et Idéologie* (Metin ve İdeoloji)’sidir. Değerlendirme, bir eylemle Metin dışı bir norm arasında bir ilişki kurmaktır. Etkili bir değerlendirme, bir kişinin eylemleri ve davranışlarına yönelik olmalıdır. Bu eylem ve davranışların toplumsal kodları okur tarafından önceden bilinmektedir. Ph. Hamon, kültürel bir değerlendirme konusunda bir metinde dört tür alandan söz eder: *Bakış, dil, iş ve etik*. Bir metinde bakan, konuşan, çalışan ve ötekiyle ilişki kuran her kişi bu alanlara göre değerlendirilir. “İyi bakmak” ya da “kötü bakmak” en bilinen ve toplumsal olarak kodlanmış temel davranışlardır. Bakış konusunda değişik karşıt öğeler yan yana gelir: Örneğin öfkeli bakış, sevecen bakış, aptalca bakış, zekice bakış; yasal bakış, yasadışı bakış vb. (bu son durum konusunda, örneğin genç bir kadına eşinin bakışı ile tanımadığı birinin bakışı gösterilebilir. Birincisinde “eşidir, bakmaya hakkı var”; ikincisinde “bakmak ayıptır, suçtur, günahdır” vb. toplumsal/kültürel değerlendirmeler/kodlamalar devreye girer). V. Jouve Stendhal’in *Parma Manastırı*’nda (Stendhal 2005: 364-380) hapisane sahnesini örnek verir. Gerçekten de orada iki bakış karşıtlaşır: Fabrice’in coşku dolu bakışı karşısına Clélia’nın utangaç, kaçamak bakışı çıkarılır. Kişiler gitgide toplumsal uzlaşmayı çiğnerler. Doğal olan uzlaşımın karşısına çıkarılır. Arzu, kurala üstün gelir.

Dil kullanımı toplumsal düzlemde bir diğer belirgin kodlama nesnesidir. Kişinin dille olan ilişkisi bir değerlendirme yolu sayılır. Kişinin dili kullanma biçimi onu değerlendirme olanağı sağlar. Kişinin sözcük seçimi (eski ya da yeni sözcükler) onun kişiliği konusunda bilgilendirir. V. Hugo’nun *Sefiller*’inde Champmathieu davası sırasında gündeme gelen yargı dili katı ve teknik bir özellik sunar, kurallara ve kodlara uygundur. Suçlu Champmathieu’nün seçtiği dil ise beceriksizce, naif, içinde bulunduğu durumdan kopuk bir dildir. Kişinin otantik yanına vurgu yapılır ancak daha çok onun aracılığıyla gerçekliğe güvenilir bir biçimde ulaşmaktan uzak olan, süslemeye ve retoriğe fazla önem veren bir hukuk sistemi eleştirilir.

İş, kişinin dünyayla, çevresiyle, toplumla ilişkisi konusunda bilgilendirir. İş konusunda kişiler olumlu ya da olumsuz bir tutum benimserler. Örneğin kimileri için iş anlamlı, kimileri içinse saçmalıktır. Zola’nın *Germinal*’inde iş, kişiyi köleleştirir. M. Butor’un *Zamanı Kullanma Kılavuzu*’nda (l’Emploi du Temps) iş, yine olumsuzdur. Büyük kentlerin acı veren, monoton yaşam biçimine gönderir. G. Perec’in *la Vie mode d’emploi* (Yaşam Kullanma Kılavuzu)’unda ise ayna yapan, ancak yaptığını ne satan ne de başkasına armağan eden Winckler için iş, zaman öldürmeye

yarar, bir varoluş kaygısını dile getirir. Ya da sanatın bir “kendinde amaç” anlayışına çağrışım yapar.

Etik, (ya da kişinin başkalarıyla ilişkileri) aynı kişinin yasalar ve kurallar karşısındaki tutumu yine bir değer sorunsalına bağlanır. Kimi romanlar toplumsal normlara uygunken diğerleri olmayabilir. Kimileri *doxa*'ya (ortak kanı'ya) bağlı kalırken kimileri kendi yarattığı değerlere bağlı kalır. Kimileri bir ahlak anlayışını sürdürür, kimileri onu yadsır vb. Kişinin eylemleri toplumsal normlardan kopuk olduğu için (örneğin Don Juan) kabul edilemez bulunur. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'inde baba F. Pavlovitch'in bir manastırda din adamlarına küfür etmesi toplumsal bir skandal olarak değerlendirilir.

Ph. Hamon'un söylediği gibi, “ideoloji-etkisi” söylemde, eylemde, işte, tutumda belirlenmelidir. Bir romanda dilin, göstergelerin, yasaların, estetik kanonların, anlayışların vb. üzerinde oynandığı anlarda norm/değer sorunu işlerlik kazanır. Bir tutumun ya da bir fikrin değer sayılması için temel yol, kurguda bir ilgi odağı ya da arzu nesnesi olmasına bağlıdır. Öznenin nesneyle olan ilişkisi bir arzu eksenine oturtulduğunda değer işlerlik kazanır. Ph. Hamon, arzu ve değer sıkı sıkıya bağlı olduklarını söyler (Hamon 1984: 38). Bir nesneye duyulan arzu çekici olabileceği gibi itici de olabilir. Söz konusu ilgi örtük bir biçimde değeri çağırır. Marquis de Sade'ın kişilerinin kösnül arzularının karşısına durmadan din, uzlaşmalar, yasalar, toplum, ahlak, korku vb. normlar çıkar. Dolayısıyla sapkın papazlar arzularını gizlenerek doyurmaya uğraşırlar.

V. Jouve, *la Poétique des Valeurs*'ün iki temel bölümünde önce değer hangi anlarda görünürlük kazandığını ele alır. “Değer-noktaları” başlıklı bölümde “kimin neyi hangi anda savunduğu” sorusuna bağlı olarak bir anlatıda değişik kişilerin değerleri kendilerince nasıl aktardıklarını inceler. Bir anlatıda değer noktaları kişilere göre değişmektedir (Dostoyevski'nin romanlarında her kişi ayrı bir dünya görüşünü savunur). Ayrıca anlatı kişinin gelişimine göre değerler değişebilmektedir. Bir metindeki ideolojik dizge oradaki değerlerin toplamının değerlendirilmesidir; metnin bildirisi böylelikle anlaşılacaktır. Peki, “bir kişi ideolojik ve varoluşsal seçimini hangi yolla belli etmektedir?” (Jouve 2001: 35). Bir kişi, değerleri üç biçimde belli eder: dünya görüşü *düşündüğüyle*, *söylediğiyle* ve *yaptığıyla* görünürlük kazanır. Kişinin düşüncelerini dışa vurma yolu sözcüklerdir. Kişi, söylemleriyle görüşlerini, düşüncelerini, inanışlarını, kısacası değerleri aktarır. V. Jouve, Catherine Kerbrat-Orecchioni'nin “dilde öznellik” (Kerbrat-Orecchioni, 1980) üzerine yaptığı çalışmalarına yaslanarak, kişinin söylemdeki izlerini, açık ya da kapalı bir biçimde vermeye çalıştığı bildiriye, öznelğin payını *anlamsal, sözdizimsel* ve *pragmatik* düzeylerde sorgular.

Anlamsal düzeyde/düzlemde içerik ya da izlek, dil durumu (kullanımı), imge, değer anlatımları irdelenir. Bir izlek seçmek bile değer sorunsalına gönderme yapar. Farklı kişilerin söylemlerinin içeriği sorgulanarak savunulan değerler konusunda ipuçları elde edilir. Malraux'nun *İnsanlık Durumu*'nda Kyo'nun sözleri ve düşüncelerinden Devrim'in oluşumu, insanlığın geleceği

konusundaki kaygıları yansıtır. Gisors için temel değer zekâdır, Kyo içinse “istenç”tir. Kişilerin söylemleri savundukları değerler konusunda ilk bilgileri verir.

Kişinin dil durumu ya da kullandığı dil onun dünyayla ve ötekilerle ilişkileri konusunda bilgilendirir. Kişinin seçtiği argo dil, halk dili, günlük dil, özenli dil vb. seçimi arkasında bir değer barındırır. R. Queneau'nun *Zazie Metroda*'sında Zazie'nin argo dil kullanımı düzensiz, kaotik bir toplumun yanıltıcı görünüşünü tartışmaya açma yoludur.

Bir anlatıda kullanılan imgeler, söylemin biçimsel ve sözbilimsel boyutu, metaforların bolca kullanılması vb. yöntemler konuşan öznenin saplantıları, imge evreni konusunda ipuçları verir. Huysmans'ın *Là-bas*'sında sıklıkla kullanılan yiyecek imgeleri ve onun sözlüksel alanında konumlanan sözcükler aracılığıyla XIX. yüzyıl sonunda tinsel kaygılara dayandırılan maddi doyumlarla (midesini şişirmek, göbek salmak vb.) çökmekte olan bir toplum düzeni yerilir. Burjuva sınıfının ortaya çıkması, bu sınıftan durmadan “onlar” kişi adıyla söz edilmesi bozulmuşluğun, yozlaşmanın nedeninin Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan bu yeni sınıf ve “kitlenin iradesi” anlayışına dayanan sistem olduğuna gönderme yapmaktır.

Kişinin söyleminde ya da düşüncelerinde yer eden değer anlatımları bir diğer değer yargısı kaynağıdır. Değer anlatımları değişik biçimlerde karşımıza çıkar. Öznelğin kendini en fazla belli ettiği kiplik kullanımları bunlardan birisidir. “İstemek” ve “zorunda olmak” üzere iki türde görülür. “İstemek”, arzu, istek, temenni vb. kavramlara; “zorunda olmak”, yasa, yasal, yasak kavramlarına bağlıdır. M. Duras'ın *Moderato Cantabile*'sinde çocuğa “itaat etmesi gerekir” diye emir veren piyano öğretmeni düzen ve kuralı temsil eder; anne Bayan Giraud, çocuğunu, içselleştirdiği toplumsal bir kurala uymaya zorlar: “Piyano öğrenmelisin.” “İstemek” ve “zorunda olmak” kiplikleri toplumsal zorlamalar, zorunluluklar vb. karşısında anlam bulur.

Duygu ve tutku sözcükleri dolaylı yoldan kişinin tercihleri ya da reddettikleri şeyler konusunda bilgilendirir. Kişi, yaşadığı ortamda neyi kabullenir neyi kabullenmez, dünyayla, çevresiyle ilişkisi nedir, burada anlaşılır. *İnsanlık Durumu*'nda Tchen, durmadan kaynaşan böceklerin görünüşlerinden acı duyar, böcek imgesi kökeni bilinçaltı olan ilkel bir kaygı biçimi yaratır. “Hatırladığım yalnızca (...) o şeyler. Genel olarak, hatırlamaktan nefret ediyorum.” Tchen, geçmişten hoşlanmaz, bellek ona göre bir yazgı biçimidir. Bilinçaltı biçiminde kendini gösteren bellek bir yazgı gibi kişinin üzerine abanır, acı verici bir biçimde istenç alanına sınır koyar.

Öznellik, kişisel değerlendirme, yargı nitelendirmelerinde (sıfat kullanımlarında), değişik zarf kullanımlarında, küfürlü konuşmalarda da kendini açıkça belli eder. *İnsanlık Durumu*'nda, Kyo'nun gözünde Tchen'in görünüşüne yüklediği “çılgın” ve “kutsal” nitelendirmeleri karanlık güçler karşısında Kyo'nun duyduğu kaygı ve büyülenmeyi ele verir. “Belki bu gece gelip size insan onuru konusunda ne düşündüğünüzü soracağım” tümcesinde “belki” kullanımıyla karanlık, şiddet yanlısı, sinsî, insanlık özelliğini yitirmiş bir kişiliğe vurgu yapılır. Küfür, doğrudan bir

değerlendirme biçimi sayılır. Kişinin reddettiği ya da kabullendiği toplumsal gerçeklik, düzen karşısındaki görüşünü bildirir.

Sözbilimsel düzlemde kişinin söylemini düzenleme biçimi sorgulanır. Söylem, yaratılmak istenen etkiye göre düzenlenir. Düzenleme, mikro olduğu kadar makro düzeyde yapılabilir. Mikro düzeyde, “yanaşık sıralama” (parataxis) yöntemiyle sözcükler ya da tümceler, sözdizimsel bakımdan aralarında bağ kurulmadan yan yana getirilir. Ters durumda ise bir “bağlılık” (hypotaxis) yöntemiyle, sözcükler, tümceler, fikirler, olaylar arasında mantıksal bağlar kurulur. Bir kişinin sözleri mantıksal bağlardan yoksun tümcelerin yan yana yığılmasıyla oluşabileceği gibi belli bir amaca, sona ulaşacak tarzda yapılandırılır. Duygusallığın yansıdığı yanaşık sıralama kullanımı ile söylemde doğallık yaratılır; onunla kaotik bir dünya imgesi yansıtılır. Bağlılık ise tutarlı bir dünya görüşünü yansıtır; orada us, duygusallığa egemen konumdur. *İnsanlık Durumu*’nda Vologuine’in söylemi resmi söylemin zorunlu kıldığı düzen ve mantık ilkesine uygundur. Kyô’nun söylemi ise ussal olduğu kadar duygusal tepkilerle kesintiye uğrar. Devrim karşısında doğallığını, coşkusunu, insancıl yanını ele verir. Makro düzeyde bir söylemin baştan sona düzeni gözlemlenir, bununla öznenin maksadı ortaya konur. Bir anlatıda söylem ya anlatsal bir yol izleyerek olaylar arasında bir düzen yaratır ya da kanıtlayıcı bir yöne kayarak öne sürülen gerekçelerin gerisine bir maksat gizlenir. Michel Charles şunları söyler: “Uygar toplumların tarihi de belli bir düzene göre yazılır, oysa barbarların anlaşılmasız bir tarihi vardır.” (Charles 1995: 55).

Pragmatik düzlemde söylemin öteki üzerinde yarattığı etki biçimi sorgulanır. Her sözce ötekine yönelik olduğuna göre özne, değerlerini karşısındakine, seslendiği kişiye, stratejilerine göre yönlendirir. Rousseau, *İtiraf*’ında Tanrı’ya seslenir. Ona göre, asıl gerçekliğini değerlendirecek olan odur. Böylelikle iç dünyasını ele verir; toplumsal yargıları reddeder, mutlak bir değere inanır. M. Tournier’in Robinson’u kişileştirdiği adasına seslenir. Ada, onun için anne karnına, insanlığın ilk durumuna dönüştür; orada başkalık düşüncesi silinmiştir. Kimi zaman bir iç konuşmaya dalan özne kendine seslenir. Ya da Tanrı, Ahlak, İdeal, Aşkın bir alıcıya yönelir. Dünya, gerçeklik karşısındaki tutumunu belli eder.

Konuşucunun alıcı karşısındaki stratejisi konusunda V. Jouve, üç biçimden söz eder: *Logos*, *pathos* ve *ethos*. *Logos*, mantıksal bir kanıtlamaya dayanan ve alıcının usuna seslenen yöntemleri; *pathos*, alıcının duyarlılığı üzerinde oynayarak onu heyecanlandırmaya yönelik yöntemleri; *ethos*, konuşucunun kendi konusunda güvenilir bir imge yaratarak inanırlığını sağlayan göstergeleri kapsar. *Logos*, aklın ve mantıksal düşüncenin değerlendirilmesidir. Alıcının rasyonel bakımdan becerilerini, yeteneklerini, düşünme yetilerini değerlendirmeye dayanır. Sözbilimde geçen tüm kanıtlanma biçimleri (tanımlama, karşısav, zıtlştırma, çelişki, benzeşim, kökenbilim) burada geçerlilik kazanır. *Là-bas*’da, des Hermies, Durtal’a natüralizmin çıkmazlarını değişik argümanlar, akıl yürütmelerle kanıtlamaya uğraşır. Durtal’ın yaptığı ve söylediklerindeki çelişkilerini, natüralizmin beklentileri ile sanatın beklentileri arasındaki zıtlığı ortaya koyar. Savunduğu savlar üzerinden Durtal’i alt etmeye çalışır. *Pathos*, duygusallığı değerlendirmeye alır; orada duyarlı ve

çoşkulu bir alıcıya seslenilir. Ünlem, sorgulama, seslenim kullanımları bu düzeyde yaygın olarak kullanılır. Coşkusal bir işlevi vardır. Alıcıyı tepki göstermeye iten sözsel saldırılar (küçümseme, beddua vb.) kullanılabilir. Sade'in *Justine*'inde geçen karşılıklı konuşmada Justine'in "Ama sözünü ettiğiniz adam bir canavar" sözüne karşılık veren papaz Clément "Tarif ettiğim adam doğada olan şey" diye karşılık verir. Clément için insan, doğal bir varlıktır, arzuları, hayvansı içgüdüleri vardır. Justine ise öfkeyle ve bir dizi benzetmeyle (canavar, vahşi hayvan, kaplan vb. imgelerle) şiddet düşüncelerine vurgu yapar, Clément'ı böylelikle etkilemek ister. Papaz Clément, *pathos*'un alanındaki Justine'in tersine insanın bir canavar değil içgüdüleri olan doğal bir hayvan olduğunu savunurken *logos*'un alanındadır; konuya mantıksal yaklaşır. *Ethos* ise konuşucunun yarattığı güven duygusuna ilişkindir. Ötekini ikna etmeye dayanır. Konuşan, kendi üzerinde güven duygusu yaratacak bir söylem ortaya koyar. Alanında otorite sayılan kişilerden yapılan alıntılar, göndermeler, tanıklıklara başvurma, tarihsel verilere yaslanma güven yaratmanın yöntemleri arasında sayılır.

Bir anlatıda kişi, değerleri özellikle eylemleriyle belli eder. A.J. Greimas'ın tanımladığı biçimiyle, her anlatı bir öznenin bir nesne arayışına çıkması üzerine kuruludur: Özneyi nesneye yönelten, nesneyi arzulanır kılan değer ölçütüdür. Değer nesnesi somut olabileceği gibi öznel de olabilir. Arayışına çıkan değer nesnesi bir kılıç, vazo, taç, giysi olabileceği gibi içsel bir nitelik (Raskolnikov "büyük bir insan" olmak ister) olabilir. V. Jouve, kişilerin eylemlerini, yaptıklarını A.J. Greimas'ın anlatı izlencesi şemasına göre inceler. Anlatı izlencesini oluşturan her aşama bir değerler toplamından oluşur. Söz konusu aşamalar *sözleşme/eyletim; edinç, edim, tanınma/yaptırım* aşamalarından oluşur. Sözleşme ya da eyletim aşamasında kişiyi değer nesnesini aramaya çıkması için güdüleyen değerler gözlemlenir. Bu aşama, "istemek" ve "zorunda olmak" aşamasıdır. İçsellığe gönderen birinci seçenek kişiyi devindiren bir arzu; dışsal normlara gönderen ikincisi, ilkeler ve zorunluluklara ilişkindir. Değerler, arzu, çıkar, gereksinim vb. gönderici kaynaklı, dolayısıyla içsel olabileceği gibi Tanrı, Yazgı, Ahlak, Adalet gibi salt değerler olabilir. Bu aşamada ayrıca kişiyi değer nesnesini aramaya, eyleme sürükleyen gönderici çeşitleri gözlemlenir. Edinç ve edim aşamalarında özneyi harekete geçiren yetenek kipleri "yapabilmek" (güç) ve "yapmayı bilmek"tir. Kişinin asıl değeri edinç aşamasında belli olur. Becerisi ya da beceriksizliği bu aşamada kendini gösterir. Bir kişinin eylemlerinin tümü edim aşamasına ilişkindir. Kişinin dünyayla ilişkisi konusunda söz edilen "bakış", "dil", "iş" ve "toplumsal ilişkiler" gibi eylem düzeylerini Ph. Hamon "beden" ve "sanat yapıtı" alt başlıklarına indirger. Beden, değerlere aracılık ederek kişinin dünyayla ilişkisi konusunda bilgilendirir: "El, teknolojiyi işin içine sokar; bakış, estetiği; ses, dili; yer değiştirme, etiği; bedenin giysiyle ilişkisi ise özel bir değer kavşağı olacaktır" (Hamon 1984: 36-37). Örneğin M. Tournier'nin *Kızıl Ağaçlar Kralı*'nda "acı çeken beden" Nazi kurbanlarına gönderir. A. Malraux'nun romanlarında eller, insanlar arasında bir "dayanışma" düşüncesine bağlanır. Siyasal anlamda eller "devrimci bir kardeşlik" duygusunu simgeler. Kişinin sesi (Kyo) varoluşsal bir yalnızlık anlamındadır, hem kendinden hem de başkalarından kopuş demektir. Kişinin varoluş koşulları, sınırları bedenle kendini belli eder.

Beden, insanoğlunun yazgısının bir özetidir, aynı zamanda giysiyle yan yana değerlendirilir. Örneğin *İnsanlık Durumu*'nda Ferral, zarif giyinişiyile Batı bireyciliğini, kişisel çıkarı temsil etmektedir.

Kişinin sanatla ilişkisi onu ideolojik olarak konumlandırmaya yarar. Örneğin *Là-Bas*'da, des Hermies ile *Christ de Grünewald* adlı resim üzerinde tartışan Durtal için resim materyalizm ile doğaüstü arasında bir sentezdir. Resim, bedeni ve ruhu buluşturarak çıkışı olmayan materyalist bir dünyadan kaçma yolu olur. Kişilerin sanatla ilişkilerine gelince. Resim, Doğu anlayışını temsil eden Kama için sanatsal bir yaratı, zaman baskısından ve ölüm saplantısından kurtulmaktır. Sanat, insanın evrenle kaynaşması yoludur. Metafizik anlamda ise yazgının elinden kaçmak yoludur. Kama, Batı'nın özneliği öne alan yaklaşımını eleştirir.

Tanınma/yaptırım aşaması öznenin “nesneye ulaşmak için uyguladığı dönüşüm işlemlerinin son durumunu gözlemler. Gönderici ise dönüşümlerin doğruluğunu, gerçekliğini değerlendirip özneyi, yapılan sözleşme uyarınca ya ödüllendirir ya da cezalandırır” (Kıran 2007: 306. Yaptırım aşaması, değerlerin sözleşme/eyletim aşamasındaki değerlerle karşılaştırılmasına dayanır. Anlatı izlencesinin sonunda varılan sonuçlar ve değerler yargılanır. Raskolnikov iki kişiyi öldürür ancak “büyük insan” hayali gerçekleşmez. Bir anlatının sonu, bütünün anlamını verir. Tchen'in, koşulundan kurtulma, ölümü bir yazgı olarak kabullenme arayışı başarısızlıkla sona erer. Sözleşme/eyletim aşamasındaki değerleri boşa çıkar. Kişiler anlatının sonunda başarılı olur ya da olmazlar.

Bir anlatıda ne kadar kişi varsa o kadar değer vardır. Söz konusu değerlerin her kişi için eşit önemde olmasına gerek yoktur. Anlatıda her kişi yaptığı, söylediği, düşündüğüyle az çok tutarlı bir değerler toplamını temsil ederler.

Bir anlatıda her kişi bir değeri temsil eder ancak bir metinde, her bir kişinin temsil ettiği değerlerin birbirlerine göre tanımlanması, yani bir dizge oluşturması gerekir. Metnin ideolojisi ancak bu biçimde ortaya konabilir. V. Jouve son bölümde farklı değerleri *anlatıcının bakış açısı/söylemsel düzey, anlatısal düzey ve alıcı* açısından ele alır.

Bir anlatıda doğrudan ya da dolaylı yoldan yapılan değerlendirmeler öncelikle anlatıcının ya da sözceleme öznesinin bakış açısıyla açıklık kazanır. Yazar, anlatısına karışır. Özyaşamöyküsel anlatılarda anlatıcı ve yazarın iç içeliği daha belirgindir. Hangi türden anlatı söz konusu olursa olsun hepsinde “otorite” konumunda bir ses duyulur. Bu ses anlatıcı ya da anlatıya karışan yazarın sesidir. Metindeki düzenden ve ideolojiden sorumlu olan odur: “Anlatıcı, kişilerce temsil edilen kısmi dizgeleri düzenleyen ideolojik ‘supersistem’in temsilcisi gibi işler” (Suleiman 1983: 87). Anlatıcı, değişik biçimde yargılarda bulunabilir. Önceliği şu ya da bu yargıya verebilir. Kimi zaman yargılarını açıkça bildirebilir. Özlü sözlere istediği anda yer verebilir. Genel gerçekliklere (iki + iki = dört eder) ya da Barthes'ın “gönderge düzgüleri” (Barthes 1970: 25) adını verdiği şeye daha çok şimdiki zaman kullanımında sıklıkla başvurur. *İnsanlık Durumu*'nda anlatıcının kiskançlıkla

mücadele eden Kyo için söylediği “insan istediği şeyi unutmaz” tümcesi böyledir. Anlatıcının söylediği tüm yorum tümceleri ya da genel gerçekliğe ilişkin değerlendirmeler bu kategoride yer alır. Bu tümceler anlatıcının yüklendiği “ideolojik işlev” arasında sayılır.

Kimi zaman anlatıda değerler yinelenerek kendilerini belli ederler. V. Jouve, Susan Suleyman’ın *le Roman à Thèse* (Tezli Roman) adlı kitabında gerçekçi roman konusunda önerdiği yineleme şemasını kullanır (Jouve 2001: 94-99). Anlatısal bir metin **Öykü Düzeyi**’nde 1- Kişiler 2- Bağlam 3- Olaylar’ı; **Anlatı Düzeyi**’nde ise 4- Anlatıcı’yı kapsar, Anlatıcı a- ses b- odaklayım c- zaman alt birimlerinden oluşur. Öykü düzeyinde gerçekleşen yinelemelerde önce 1 ve 2 arasındaki ilişki sorgulanır. Bir bağlam, yer ya da durum düzdeğişmeceli bir biçimde kişiyi belirler. Balzac’ın *Goriot Baba*’sında Goriot Baba’nın Vauquer Pansiyonu’nda kiraladığı odanın karanlık, eskimiş, içler acısı durumu kişinin dolaylı bir sunumu olur. 1 ve 3’te kişi/kişiler aynı olayları yaşar. Aynı sonuçlara varılır. 2 ve 3’te aynı bağlamda aynı olaylar yinelenir. *Madame Bovary*’de taşrada aynı olayların yinelenmesi bıkkınlık ve can sıkıntısı yaratır. Anlatı düzeyinde, a’da aynı anlatıcının sesi duyulur, b’de aynı kişinin bakış açısı yinelenir, c’de aynı zamansal özellikler baştan sona sürer.

Öykü Düzeyi ve Anlatı Düzeyi arasındaki yinelemeler konusunda üç tür ilişkiden söz edilir. 1 ve 4’te kişinin değerlendirmeleri ile anlatıcının değerlendirmeleri arasında bir özdeşlik vardır. Malraux’un *Umut*’unda anlatıcı, cumhuriyetçilerin tarafını savunur. 2 ve 4’te anlatıcı aynı bağlamlarda aynı yorumları yapar. Yani yaptığı bir değerlendirmeyi geneller. V. Hugo’nun *Sefiller*’inde anlatıcı, her zaman cömertliğin genel ilkelere bağlılığa tercih edilebilir olduğunu savunur. Rahip Bienvenue, Jean Valjean’ın yaptığı hırsızlığı bağışlar, Javert, tutukladığı kürek mahkûmunu serbest bırakır. 3 ve 4’te bir olay anlatıcının yorumunu doğrular. Olaylar anlatıcının onlar konusundaki değerlendirmesini destekler. Anlatıcının tezi bir olay ile doğrulanır. Balzac’ın *Şuanlar*’ının sonunda anlatıcının sürekli olarak dile getirdiği Eski Rejim’in eskiliği ve Tarih’in akışını değiştirmenin olası olmadığı tezini doğrular.

Her metin, değer aktarımını kendince yapılandırır. Kimi anlatılarda değerler bir karşıtlıklar dizgesi biçiminde yer alır. Örneğin *Madame Bovary*’de “düşsel bir yaşam” imgesi yayan büyük kent karşısına can sıkıcı bir yaşamı temsil eden taşra yaşamı çıkar. *İnsanlık Durumu*’nda Shanghai’nin lüks ve zenginliği temsil eden Batı Mahallesi’nin karşısına yoksulluğu temsil eden Çin Mahallesi çıkar. Şehir, kapalı bir uzam olarak bir tür hapisanedir; doğa, açık bir uzam olarak insanın koşulunu aştığı sonsuz bir alandır. V. Jouve söz konusu karşıtlıkları A. J. Greimas’ın “göstergebilimsel dörtgen” ve F. Rastier’nin “anlamsal kategoriler”i (Rastier 1989) üzerine oturtarak tanımlar. Karşıt değerler üzerinden her anlatının anlatıcısı bir “dünya görüşü”nü temsil eder. Değerlendirmeler öncelikle onun ağzından duyulur. Anlatıcı, değerlendirmelerini anlatı kişileri konusunda da yapabilir. Ya da bir anlatıda değerlendirmeleri anlatıcı dışında şu ya da bu anlatı kişisi yapabilir. Susan Suleiman, şunları söyler: “Kimi kişiler “her zaman haklıdır” – yorumları (öngörülleri, analizleri, yargıları) hep olaylarla doğrulanır. Böyle bir kişi doğruyu söyleyen bir yorumcu, hatta yapıttaki değerlerin bir sözcüsü gibidir. Böyle bir kişi ortaya çıktıktan sonra tüm

yorumları “izin verilmiş” yorumlar gibi işlemeye başlar” (Suleiman 1983: 201-202). *İnsanlık Durumu*’nda Kyo, kendi ölümüne kendisinin karar vermesini olumlu olarak değerlendirirken anlatıcının sözcülüğünü yapar. Bir metinde anlatıcının kişiye bakışı konusunda değişik yöntemlerden söz edilir.

Açık değerlendirme’de anlatıcı anlatı kişisinden “istisnai birisi” olarak söz eder ya da “kusursuz alçak” nitelendirmelerini kullanabilir.

Kişinin portresi, yani adı, adının toplumsal çağrışımları, simgesel değeri olumlu ya da olumsuz değerlendirmelere neden olabilir. Karşılaştırmalar, benzetmeler, metaforlar kişiyi olumlu ya da olumsuz biçimde sunmaya yararlar.

Kişinin gösterilme biçimleri önemli bir rol oynar. Anlatıcı kişinin sözlerini ve düşüncelerini nasıl aktarır, hangi odaklayıma yerleşir? Sıfır odaklayımda anlatıcı, kişinin gerisinde, uzağında durur, iç odaklayımda onun perspektifini benimser.

Kişinin metindeki yeri ile kişinin söylemi ya da davranışı metindeki yerine göre kavranır, değerlendirilir. Ya da öyküde üçüncü bir kişi, kişinin davranışını dışarıdan yorumlar.

Bu yöntemlere uyan birkaç örnek şöyledir: *İnsanlık Durumu*’nda “Ferral” adıyla, onun “soğuk”, “duyarsız” olumsuz bir kişi olduğuna vurgu yapılır. Tchen’in portresi konusunda, Çinliden çok Moğol yüz hatları ile onun marjinalliğine, kimlik sorununa gönderme yapılır. Yüz hatları kişilerin içsellğine ilişkin bilgiler kapsar. Kişilerin açıkça değerlendirilmesi yapılmaz, birkaç ipucu üzerinden değerlendirme okura bırakılır. Yaşamına ancak eylemiyle anlam katacağına inanan Tchen’in bakış açısı, anlatıcının bakış açısından, anlamsız olarak değerlendirilir. Kişilerin düşüncelerini aktarırken anlatıcı onlara ya yakın ya da uzak durur. Yakın durduğunda aktarılan söylemle kişinin söylemine yakın bir söylem biçimi benimser, uzak durduğunda alaycı ya da ironik bir tutum benimser. Anlatıcı, kişinin yakınında ya da uzağında durarak onunla ilgili değerlendirmeler yapar. Bazen tümünden onunla özdeşleşir. Kısacası anlatıcı çoğu zaman bir yorumcu, değerlendirmeci kimliğiyle anlatıda yer alır.

Anlatıcının maksadının gündeme geldiği “Söylemsel Düzey” burada kısaca özetlenen yöntemleri kapsar. “Anlatısal Düzey”de ise öyküden çıkarılacak dersler üzerinde durulur. Her öykü kendisinden genel bir sonuç ya da ahlak dersi çıkarılan bir yapıdır. Bir davranış modeli ya da ahlak kuralı öneren, okuru ya da bir dava sırasında dinleyiciyi bir şeye ikna etmeye yönelik her anlatı sözbilimde bir “exemplum” (çoğulu “exempla”) olarak adlandırılır. Masallar yanında meseller birer *exemplum* sayılır. Bunlar, alıcının davranışlarını etkilemeye yönelik anlatılardır. *İnsanlık Durumu* değişik *examlalardan* oluşan bir mesel sayılır: Tchen’in serüveninden çıkarılacak ders, “içine kapanan kişi sonunda yıkıma gider” dersidir. Ferral’in dersi, “liberal ideolojinin bir sonucu olan aşırı bireycilik sonunda bir çıkmaza ulaşır” dersidir.

Anlatıda anlam üreten kullanımlardan birisi de yapıdır. Öykünün yapısı da anlamlıdır. Her öykü anlatıcının belli bir strateji doğrultusunda yaptığı seçimlerin bir sonucudur. Greimas, Rus peri masalları konusunda iki tür anlatısal düzenden söz eder: 1- Mevcut düzeni kabul edilen anlatılar”, burada anlatının başındaki durum aşkın bir durumdur ve doğrulanması gerekir. 2- “Mevcut düzeni reddedilen anlatılar”, burada, başlangıçta eksik bir düzen vardır ve dönüştürülmesi gerekir. Birinci gruptaki anlatılar daha muhafazakârdır. Başlangıçtaki düzenin değiştirilmesi tehlikeli sayılır. İkinci gruptaki anlatılar bir ilerleme, dönüşüm düşüncesi kapsar. Başlangıçta kötü sayılan bir durum sonradan olumlu yönde değişime uğrar. Polis romanları, J. Verne’in serüven romanları birinci türe, Balzac’ın ya da Flaubert’in romanları ikinci gruba aittir. Bunlar birer yenilenme, sorgulama üzerine dayanan romanlardır. *İnsanlık Durumu* ikinci gruba aittir. Siyasal, toplumsal (baskı gören işçilerin sefaleti ve küçük düşürülmesi) ve metafizik (yazgının, varoluşun ağırlığı) bir düzene ilişkindir.

Bir anlatıda her kişinin başından sonuna aştığı yolu, serüvenleri V. Jouve yine Greimas’ın göstergebilimsel dörtgen modeline göre aşamalandırır. Her kişiyi gerçeklik (*olmak vs görünmek*), giz (*olmak vs görünmemek*), yalan (*görünmek vs olmamak*) ve sahte (*olmamak vs görünmemek*) düzlemlerinde *durağan* ve *dinamik* açılardan konumlandırır. Buna göre kişilerin eylemleri dörtgen üzerinde durağandır. *İnsanlık Durumu*’nda “savaşın efendileri” ellerinde tuttukları yasa dışı güçle “olmamak vs görünmemek” düzleminde konumlanmışlardır. Tchen’in temsil ettiği terörizm “giz” düzleminde konumlanır. Ancak devrimciler, eylemleriyle bir düzlemden ötekine de geçebilirler. Shanghai’lı komünistlerin durumu başlangıçta “olmamak” iken Shanghai’ı aldıktan sonra “olmamak”tan “görünmek” düzlemine geçerler. Gücü ellerinde tuttuklarına inanırlar ancak “zaferleri” bir “görünmek ancak olmamak” yani “yalan” düzleminde konumlanır. Bir durumdan, düzlemden ötekine geçiş dinamik bir düzleme ilişkindir. Anlatıda değişik seçenekler tek bir anlama sahip olduğunda anlatının ideolojisi ortaya çıkar. Ancak anlatıda kullanılan değişik teknikler farklı değerlere sahip olduklarında *çoksesli* bir yapı yaratılmış olur. Bir metinde farklı değerleri bir noktada toplamak olası olmadığı, farklı değerler arasında çelişkiler ya da dağınıklık olduğu durumlarda, değişik yorumlara açık değerlendirmeler söz konusu olduğunda çokseslilikten söz edilir. Anlatıcının sessiz kaldığı, bir olay ya da olayın anlamı konusunda bir şey söylemediği, entrikanın karmaşıklaştığı, bildirinin anlaşılmasız olduğu anlarda, değişik yorumlara açık bir olayın (Örneğin A. Camus’nün *Yabancı*’sında Meursault’ün işlediği cinayet ya da M. Duras’ın *Konsolos Yardımcısı*’nda konsolos yardımcısının yoksulluğa karşı çıktığı için cüzzamlılara ateş etmesi) gerçekleştiği anlarda çokseslilik işlerlik kazanır. Çokseslilik, *ironi* kullanımlarında da açıktır. İroni’de iki ayrı ses birbirine karışır, iki karşıt ses aynı sözcede duyulur. İroni kullanımı metnin varmak istediği asıl anlamı açığa vurmaya yarayan bir kullanımdır. Anlatıcının kişiye bakışı, onlara yakın ya da uzak durup durmadığı, sevip sevmediği vb. konusunda ipuçları onunla verilir.

Ph. Hamon bir norm/değer karşısında tanımlandığı sürece ironinin ideolojik bir söylem olacağını söyler. İronik bir metin Greimas’ın eyleyen şemasına koşut bir yapıda bir iletişim dizgesi olarak

tanımlanır. İronik bir metnin kökenindeki öznenin bir ironi nesnesi vardır. İroni söylemi ikili bir yapı olduğundan alıcı, metni ya sözcüğü sözcüğüne kabullenir (bu durumda naif bir alıcıdır) ya da vericiyle iş birliği yaparak onun asıl niyetini anlar. Ancak ironi, anıştırmaya ve saptırmaya dayalı bir söylem olduğundan açık bir söylem değildir. Dolayısıyla bir engelleyeni varsayar, söz konusu engelleyen açık bir sözün, söylemin karşısına çıkan toplumsal, siyasal, kültürel bir normdur. İronik bir metinde engelleyen, metni ideolojik bağlamına yeniden yerleştirmeye yarar. Yardımcı, var olan bir normdur, ironiye başvuran özneyi ve alıcıyı norm etrafında buluşturur. Céline'in *Gecenin Sonuna Yolculuk*'unda ironi öznesi sömürge ideolojisini ironi nesnesi yapar (Céline 1952: 139). Naif bir okur, Beyazların yerlileri kullandıkları, onların bu konuda "kusursuz" oldukları düşüncesini paylaşır; vericiyle iş birliği yapan alıcı ise böyle bir bakış açısını ele verir. Engelleyici XX. yüzyıl başında Fransa'nın benimsediği kültürel normudur (sömürmek); yardımcı, Birinci Dünya Savaşı ve Batı değerlerinin alışıya edilmesiyle ortaya çıkan kaygı ortamıdır.

Bir metinde "ideoloji etkisi" son olarak yaratılan bir alıcı figürü üzerinden oluşturulur. Alıcının metinle ilişki biçimleri sorgulanır. Drieu La Rochelle'in *Gilles*'de yarattığı alıcı tipi komünizm karşıtı bir alıcı tipidir, askeri ve toplumsal değerleri benimsemiştir.

Bir metin aynı zamanda değişik stratejilerle öne sürdüğü değerler içinden alıcısını ikna etmeye yönelir. Dolayısıyla her metin bir alıcı tipi belirledikten sonra okumayı yönlendiren kimi ipuçları verir. Metindeki *yanmetinsel* unsurlar, *metnin kendisinde var olan ipuçları*, *metinlerarası gönderge* ile metnin savunduğu kimi temel değerler konusunda okur yönlendirilir. Yanmetinsel unsurlar yorumu kolaylaştırır. Bir metnin başlığı, önsözü gibi unsurlar metindeki ideolojik boyut konusunda kimi ipuçları verirler. Örneğin Alfred de Vigny'nin *Servitude et grandeur militaires*'i onur, fedakârlık duygusuyla bağıntılı olarak ordu konusunda olumlu bir imge yaratır. Marquis de Sade'in *Juliette ou le triomphe du vice*'i toplumsal ahlakı yerle bir eder. Roman başlıkları kimi zaman yananlamsal değerleriyle bir ideoloji etkisi yaratırlar. Zola'nın *Germinal*'i başlığıyla bir yeniden doğuş ve olgunlaşma simgesi olarak ilkbahar ayı sayılan devrim takvimine gönderme yapar, işçi hareketleriyle bir umudu dile getirir. Devrim düşüncesini lirik ve şiirsel bir dille özetler. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sı her suçun aşkın bir güç tarafından cezalandırıldığı görüşünü özetler, yaşama dinsel bir görüngüde bakışın özeti olur. A. Malraux'nun *İnsanlık Durumu* genel bir gerçekliğe, insanın durumuna anıştırma yapar. Genette'in söylediği gibi, başlık, yananlamsal değerleriyle ideolojiye gönderme yapar. Ön söz ise bir metnin neden ve nasıl okunması gerektiği konusunda okuru yönlendirir. Metinde var olan değerler çoğu zaman orada bildirilir. Kitabı neden okumak gerektiğini söylemek bile ona baştan değer katmaktır. Yazar dünya görüşünü, savunduğu değerleri orada bildirir. Örneğin V. Hugo'nun *l'Homme qui rit*'si (Gülen Adam) aristokrasi üzerine bir görüş bildirir. Tüm yanmetinsel unsurlar yazarın niyetini ele verir.

Kimi zaman bir metnin nasıl okunması gerektiği konusunda anlatının kendi içinde ipuçları verilir. Genellikle bir metnin giriş cümleleri yazarın maksadını, bakış açısını, savunacağı değerleri vb. konusunda açıklamalar kapsar. Voltaire'in *Candide*'inde (Saföğlan) dinsel hoşgörüsüzlükten alaycı

bir dille söz etmeye girişmek en başından bir değerler sistemine aitliğini belli etmektir. Giriş tümcelerinin izleği ve tonu, türü vb. metni ideolojik bakımdan konumlandırmaya olanak sağlar. Ayrıca Greimas'ın "izleksel rol" adını verdiği kullanım çağrıştırdığı yananamlarla kişiyi toplumsal olarak konumlandırmaya olanak sağlar. Kişi üzerinde topluma bakış konusunda ipuçları verir. Robin Hood bir halk adamıdır, kötülerden alır yoksullara dağıtır. V. Hugo'nun *Quatrevingt treize*'inde (Seksen Dört) kişiler toplumsal ve siyasal kimlikleri temsil ederler. Örneğin Lantenac markisi, geçmişi yani Eski Rejimi, krallığı, mutlak ve dinsel monarşiyi, geleneği; Cimourdin ise şimdiki, modernizmi, akli, devrimciliği; idealist Gauvin, geleceği, cumhuriyeti, hayal gücünü temsil ederler.

Metinlerarasılığa gelince. Burada metinlerarasılığın kanıtlama, eleştiri vb. değişik işlevleri gündeme getirilir. Metinlerarasılığın ne olduğunu yeniden tanımlamaya girişmeden V. Jouve'un verdiği birkaç örneği bu bağlamda anımsatmakla yetinelim. *İnsanlık Durumu*'nda Pascal'a, özellikle Nietzsche'ye çok sayıda anıştırma yapılır. Örneğin Gisors, Nietzsche'nin "aristokrasi ötekini küçümsemeye değil, kendi onurunu korumada aranır; birey önce kendi üzerinde egemenlik kurmalıdır" görüşünü temsil eder. Pascal'a ve Nietzsche'ye yapılan anıştırmalar daha çok "yorumsal üst metin" tanımına uyar. Roman kişileri söz konusu iki düşünür üzerinde yorum dalarlar. Pascal'a göre insanın büyüklüğü düşüncededir, yalnızca Tanrı'ya inanma insanın trajik koşuluna yanıt olabilir. Kyo ise insanın büyüklüğünü eylemde arar, eylemle yazgıya başkaldırır. Romanda acıya karşı kardeşlik izleğiyle Dostoyevski'ye anıştırma yapılır. Romandaki fantezist, fantastik yana Hoffmann'a bir anıştırmadır. Asya ve oranın simgesel değeri J. Conrad'a bir anıştırmadır. Romanda en fazla "kanıtlayıcılık" işlevi öne çıkar. Kişilerin davranışları metinlerarası göndermelerle açıklık kazanır. Pascal'a yapılan anıştırmalarda kişilerin iç sıkıntıları açıklanır. Romanın anlamı önce Pascal'a yapılan göndermelerle anlaşılır. Kötülük, acı, yaşamın anlamı, kısıtlılığın yarattığı skandal vb. izlekler Pascal'a göndermelerle açıklanır. Bu izlekler karşısında verilen yanıtlarda Nietzsche devreye girer. Eylem ve insanın onuru için mücadele konusunda gönderge Nietzsche'dir.

Sonuç bölümünde yazınsal bir yapıtta/yapıtlarda yapılacak bir değer çözümlemesi için izlenecek yolu kabaca özetlemekle yetiniyoruz. Söz konusu okuma şeması V. Jouve'un *la Poétique des Valeurs* adlı kitabında önerdiği okuma şemasına karşılık gelmektedir. Her başlığın açılımı (ve ayrıntıları) yazı içinde özetlenmiştir.

- Kitapta değerler ağırlıklı olarak metinselliği içerisinde ele alınırlar; buna karşın bir metinde gündeme gelen değerler metin dışı değerlerden kopuk değillerdir. Öyleyse metindeki değerlerin metin dışı değerler (kültürel ve ideolojik bağlam) karşısındaki konumu, doğası, kaynakları sorgulanır.
- Değerlerin metinsel oluşumu başlığı altında, önceden var olan değerlere göndermeler, bunların kişilerin eylem ve tutumlarına yansımaları, kişinin dünyayla ilişkileri incelenir.
- Kişinin dünyayla ilişkileri "bakış, dil, iş ve etik" başlıkları altınca incelenir.

- Bir düşüncenin ya da davranışın değer olabilmesi için onun bir arzu ya da ilgi nesnesi olması gerekir. Greimas'ın tanımladığı biçimiyle değer nesnesi "istemek" düzlemine ilişkindir. Ele alınan metinde değer nesnesi "istemek" düzleminde nasıl kendini göstermektedir?
- Bir anlatıda "değer noktaları" kişilere göre değişiklik gösterir; "kimin neyi hangi anda savunduğu" sorusuna bağlı olarak bir anlatıda değişik kişilerin değerleri kendilerince nasıl aktardıkları incelenir. Ya da "bir kişi ideolojik ve varoluşsal seçimini hangi yolla belli etmektedir?" sorusuna yanıt aranır.
- Bir kişinin savunduğu değerler kendini üç biçimde belli eder, bir başka anlatımla kişinin dünya görüşü, *düşündüğüyle, söylediğiyle ve yaptığıyla* görünürlük kazanır.
- Kişi görüşlerini, düşüncelerini, inanışlarını, kısacası değerleri, söylemleriyle aktardığına, bununla kendi öznelliğini belli ettiğine göre bir anlatıda öznelüğün payı *anlamsal, sözdizimsel* ve *pragmatik* düzeylerde sorgulanır.
- Anlamsal düzeyde/düzlemde içerik ya da izlek, dil durumu (kullanımı), imge, değer anlatımları irdelenir.
- Sözbilimsel düzlemde kişinin söylemini düzenleme biçimi sorgulanır.
- Pragmatik düzlemde söylemin öteki üzerinde yarattığı etki biçimi sorgulanır.
- Pragmatik düzlemde, konuşucunun alıcı karşısındaki stratejisi konusunda *logos, pathos* ve *ethos* biçimleri incelenir.
- Kişinin sözleri ve düşüncelerinden başka eylemleri incelenir. Eylem incelemesi Greimas'ın *sözleşme/eyletim; edinç, edim, tanınma/yaptırım* aşamalarından oluşan "anlatı izlencesi", göstergebilimsel dörtgen modeli üzerinden ele alınır.
- Bir anlatıda kişilerin savundukları değerler belirlenip incelendikten sonra metindeki ideolojiyi ortaya koymak için bunların birbirlerine göre nasıl düzenlendikleri sorgulanır.
- Buna göre, farklı değerler
 - A- SÖYLEMSEL DÜZEY'de *anlatıcının/sözceleme öznesinin bakış* açısından ele alınır.
 - B- ANLATISAL DÜZEY açısından ele alınır. Bu düzeyde öyküden çıkarılacak dersler üzerinde durulur. Anlatının yapısı, ironi, metinlerarasılık bu düzeye ilişkindir.

Özet Kaynakça

Bahtin, Mihail (2015). *Dostoyevski'nin Poetikasının Sorunları*, İstanbul: Metis.

Barthes, Roland, (1970). *S/Z*, Seuil.

Céline, L.F. (1952). *Voyage au bout de la nuit*, Gallimard.

Charles, Michel (1995). *Introduction à l'étude des textes*, Seuil.

Duchet, Claude ve ötekiler (1979). *Sociocritique*, Paris Nathan.

Genette, Gérard (1972). *Figures III*, Seuil.

Greimas, A. Julien (1966). *Sémantique structurale*, Paris le Seuil.

Hamon, Philippe (1984). *Texte et Idéologie*, Paris, PUF.

Jauss, Hans Robert (1978). *Pour une esthétıque de la réception*, Gallimard.

Jouve, Vincent (2001). *Poétique des Valeurs*, PUF.

Kerbrat-Orecchioni, Catherine (1980). *L'Enonciation. De la subjectivité dans le langage*, Paris: A. Colin.

Kıran, Ayşe (2007). *Yazınsal Okuma Süreçleri*, İstanbul: Seçkin.

F. Rastier, François (1989). *Sens et textualité*, Hacette.

Stendhal, (2005). *Parma Manastırı*, çev. Samih Tiryakioęlu, İstanbul: Yayınevi.

Suleiman, Susan (1983). *le Roman à thèse*, Paris, PUF.

Zima, Pierre V. (1978). *Pour une Sociologie du Texte Littéraire*, Paris, UGE, 10/18.